

A magyarországi nemzeti kisebbségek aránya 1910 és 1920 között a hivatalos statisztikai adatok szerint a trianoni béke által rögzített államterületet a soknemzetiségű-történelmi Magyarországgal összehasonlítva 45,5 százalékról 10,4 százalékra csökkent. A két világháború közti időszakban az ország két legnagyobb kisebbségét a németek (6,9%) és a szlovákok (1,8%) alkották. A többi kisebbség aránya nem érte el az össznépeség fél százalékát.

A két világháború, illetve az 1920. és 1941. évi népszámlálások között a német kisebbség száma közel 80 ezerrel, a jóval kisebb lélekszámú szlovákságé pedig közel 90 ezer fővel csökkent és gyakorlatilag rövid két évtized alatt a magyarországi szlovák anyanyelvűek száma megfeleződött. A második világháborút követő, ennél is drámaibb fogyás oka a németek esetében a szovjetek által való elhurcolás, illetve a magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság hatékony közreműködésével megszületett potsdami határozat alapján a magyarországi kormánynak az a döntése, amely szerint a magukat 1941-ben német nemzetiségűeknek vallókat teljes egészében ki akarták telepíteni Németországba. Ennek a kényszertelepítésnek a következtében a korabeli német kisebbség közel felének kellett elhagynia szülőföldjét. A szlovákok esetében pedig a lakosságcsere-egyezmény keretében zajlott „önkéntes” kitelepülés. Az 1949. évi adatok a kitelepítésektől, meghurcolásoktól való félelem légkörében ezzel együtt távolról sem tükrözték pontosan a Magyarországon maradt német és szlovák anyanyelvűek számát, amely körülbelül 250, illetve 40 ezer lehetett. Ezt a két becsült adatot, valamint a nyelvismereti adatokat kell figyelembe vennünk az 1949-től napjainkig tartó asszimilációs folyamatok elemzése során.

Az asszimilációt általában olyan tömeges társadalomszociológiai és társadalomlélektani jelenségnek szokás tekinteni, amely két vagy több egymás mellett, illetve együtt élő, egymástól nyelvében és kultúrájában különböző etnikai–nemzeti csoport kölcsönhatásában ezeknek a csoportoknak nyelvi–kulturális kiegyenlítődését, egymáshoz való hasonulását eredményezi.

Az egymás mellett élő etnikai–nemzeti csoportok kölcsönhatásában eltérő számbeli, politikai erőviszonyok, külső behatások esetén a gyengébb csoport tagjainak nyelvcserejéhez, kultúraváltásához vezető több-

4. A magyarországi kisebbségek asszimilációjáról

generációs, ritkábban egy nemzedéken belül lezajló folyamatként jelentkeznek az asszimiláció.

Optimális esetben, amennyiben az akkulturációs és asszimilációs kölcsönhatásokat semmilyen hatalmi kényszer nem irányítja, elképzelhető az egymás mellett élő csoportok tartós nyelvi–kulturális egyensúlya, amelyet tömeges két- vagy többnyelvűség és egyfajta közös többnyelvű kulturális közeg kialakulása jellemezhet.

Az esetek nagy részében azonban még a politikai, állami vagy gazdasági hatalom egyenirányúsító közreműködése nélkül is a nagyobb lélekszámú, a kedvezőbb földrajzi vagy gazdasági adottságokkal, az erőteljesebb kulturális, értelmiségi háttérrel rendelkező csoport fölényhelyzetbe kerülhet. Az asszimilációs folyamatokat kiváltó okokat, mélységük, jellegük és következményeik szerint különbözőképpen szokás értékelni. Az új- és legújabb kori tömeges nyelv- és kultúraváltás kiváltó okai között a munkaerő tömeges vándorlása, azaz a belső és külső migráció, a városiasodás, a társadalmi mobilitás, s az ezekkel együtt járó életformaváltás jelenti a legfontosabb asszimilációs tényezőket.

A történeti magyar állam megszűnése a trianoni Magyarország területén maradt kisebbségek számára is egészen új szituációt jelentett. Részben azért, mert 1918 előtt a Kárpát-medencei egységes államterületen belül a németek a térség német csoportjaival, a szlovákok pedig a kompakt szlovák etnikai régióban kibontakozott nemzeti mozgalommal intenzív kapcsolatban álltak. Másrészt azért, mert a nemzetiségi kérdés jelentősége nagymértékben csökkent, illetve a magyarországi kisebbségek problémája a magyar kisebbségek létrejötté nyomán a budapesti kormánypolitikában alapvetően átértelmeződött.

Az elmúlt években többen is megpróbálták elemezni, miért nem sikerült az 1918 utáni trianoni Magyarország kisebbségeinek asszimilációját megfékezni és megállítani. A 20. századi magyarországi asszimilációs folyamatokat vizsgálva alapvetően négy okcsoportot lehet elkülöníteni:

- A természetes magyarosodás elsősorban a magyarországi kisebbségek történeti, településszerkezeti sajátosságaival, valamint a többségi magyar társadalommal való konfliktusmentes együtt-

- éléssel, az akkulturációs folyamatokkal, a kétnyelvűséggel és a vegyes házasságok nagy számával magyarázható.
- A magyar állam által fogantatott magyarosító intézkedések főként az iskola- és a nyelvpolitika területén mutathatók ki, mégpedig mind a két világháború közötti korszakban, mind pedig a Kádár-korszak kezdeti szakaszában.
 - A magyarországi németek, szerbek és szlovákok fogyásának, akárcsak a soraikban lezajlott asszimilációs folyamatok felgyorsulásának legfontosabb okát egyértelműen az 1945–1948 között végrehajtott egyoldalú kitelepítésekben, illetve a csehszlovák–magyar lakosságcserében és következményeikben, valamint a változások negatív társadalomlélektani, vagyoni, politikai, nyelvi–kulturális mellék- és utóhatásaiban jelölhetjük meg. Ezek a telepítési akciók jelentették a kezdetet a három kisebbség helyi közösségeinek felszámolásában, megfélemlítésében, a faluról való tömeges elvándorlásban, valamint az anyanyelv és a hagyományos kultúra feladásában. A magyar állam a telepítések kezdeményezésében és végrehajtásában eltérő mértékben volt érdekelt, illetve ellenérdekelt.
 - A magyarországi nemzeti kisebbségek 20. századi asszimilációjának (elmagyarosodásának és elmagyarosításának) okait a fentiek figyelembevételével az asszimilációt előkészítő 20. századi magyarországi társadalom- és gazdaságtörténeti folyamatok következményeivel is szükséges kiegészíteni: hiszen a Trianon óta eltelt közel nyolc évtized alatt Magyarország társadalmi–foglalkozási és társadalmi térszerkezete éppúgy átalakult, mint a termelés struktúrája és a települések hálózata. Mindezek a folyamatok szintén jelentős mértékben hozzájárultak a két kisebbség asszimilációjához.

Általában a magyarországi kisebbségekkel foglalkozó etnodemográfiai elemzések, akárcsak a szomszéd országokban mindmáig fel-felhangzó politikailag motivált támadások nem veszik figyelembe ezeknek a csoportoknak a tipológiai sajátosságait. A magyarországi nemzeti kisebbségek, köztük a németek és a szlovákok is nem a 20. század elején ala-

4. A magyarországi kisebbségek asszimilációjáról

kultak ki, még ha természetesen a trianoni határok számukra is új politikai kereteket jelentettek. Kisebbségi státuszuk azonban a mai Magyarország területén élő német és szlovák közösség esetében a 17. század végi, illetve a 18. század eleji betelepítésekre-betelepülésekre vezethető vissza.

Szemben a trianoni döntések nyomán saját akaratuk ellenére, kényszerkisebbségekként kialakult kisebbségi magyar közösségekkel, a magyarországi népcsoportok olyan történeti kisebbségként definiálhatóak, amelyeknek kialakulásuk idején még nem lehetett a szó mai értelmében vett nemzeti tudata. Identitásukban éppen ezért az etnikai-kulturális, nyelvi, származási, regionális motívumok mellett a történeti és a trianoni Magyarországhoz való kapcsolódás elemei, az úgynevezett hungarus-tudat komponensei is mindenkor fontos szerepet játszottak.

Kelet-Közép-Európa kis nemzetének értelmiségét a herderi jóslat óta foglalkoztatja, eltűnhetnek-e a térség kis nyelvei, nemzeti kultúrái, akár úgy, hogy a szláv nyelvek térhódításával és korábban szinte biztosra vett, mára azonban megint elképzelhetetlennek tűnő egységesülésével előbb teret veszítenek, majd kihalnak a kevésbé életképes kis nyelvek. Akár pedig úgy, hogy az európai nagy nyelvek térhódosítása, általánossá válása lesz a kis nyelvek eltűnésének legfőbb okozója.

Milyen tényezők és milyen mértékben járulnak hozzá egyes nyelvek veszélyeztettségéhez, mely tényezők korlátozzák a kisnemzeti nyelvek használatát az adott nyelv-, illetve beszélőközösséghez tartozó kisebbségek körében? Induljunk ki abból a tényből, hogy a világ nyelveinek négyezer és tíz ezer között becsült számából Fodor István adatai szerint az egész világon mindössze 138 olyan nyelv található, amelyet egymilliónál többen beszélnek. Ha a beszédközösség nagyságának alsó határát a 10 ezer főben határozzuk meg, akkor is csupán 993 nyelvről van szó. A többi 5–9 ezer nyelv tehát azok közé a veszélyeztetett nyelvek közé tartozik, amelyeket néhány ezer, illetve néhány száz vagy annál is kevesebb ember beszél, írásbeliségük nincs. Csupán félezerre tehető az irodalmi nyelvváltozattal rendelkező nyelvek száma beleértve az ókori nyelveket is.¹

¹ Fodor, 2001: 229, Bartha, 1999: 17–18.

A „veszélyeztetett nyelv” kategóriájának az a statisztikai kritériuma, amely a beszélőközösség nagyságából indul ki, a világ nyelveinek döntő többségét ebbe a kategóriába sorolja, köztük például a nyelvronkonaink, a vogulok, osztjákok és a szamojédek nyelve is, de a 20. század végére szinte valamennyi kelet-közép-európai kisebbség. Elsősorban persze a csekély létszámú kisebbségek anyanyelve kerülhet veszélybe, mint pl. a burgenlandi és horvátországi magyar népesség vagy a magyarországi kisebbségi közösségek nagyobbik része. Ezeknek a kisebbségi csoportoknak a demográfiai fogyása szintén az anyanyelvi közösség fennmaradását veszélyeztető statisztikai tényezőnek számít.² A két legkisebb magyar kisebbségi közösséghez hasonlóan a népességszám tartós csökkenése okozza a legnagyobb gondokat a magyarországi kisebbségi csoportok számára is. A magyarországi asszimilációs folyamatok rendkívül komplex (történeti, településszerkezeti, kisebbségtipológiai, kisebbségpolitikai okokra, a magyarosítás és magyarosodás kölcsönhatásaira, a külső és belső migráció következményeire stb. visszavezethető) jelenség-együttesén belül ma kétségkívül a rendkívül kedvezőtlen demográfiai mutatók jelentik a legsúlyosabb problémát.

A 20. század eddig ismert (1990–1990 közötti) tíz népszámlálásának anyanyelvi adatai azt mutatják, hogy a mai Magyarország területén a fent jelzett okok együttes hatására a nem magyar nemzetiségi csoportok összlétszáma az 1900. évi 1 millió 37 ezerről kilenc évtized alatt 152 ezerre csökkent. A legnagyobb arányban a németek létszáma csökkent, akiknek az ország össznépességén belüli arányszáma 8,8%-ról 0,4%-ra, a szlovákoké (2,6-ről 0,3%-ra), a horvátoké (1-ről 0,1%-ra) a szerbeké pedig (0,4-ről 0,03%-ra) fogyott. (1990. évi népszámlálás, 1992: 6–7.) A hivatalos népszámlálási adatok szerint ötezernél kisebb lélekszámú kisebbségek (szerbek, szlovének, görögök, örmények, bolgárok, ukránok, ruszinok) az ország különböző régióiban szétszóródva csak igen nehéz körülmények közt képesek fenntartani saját kisebbségi közösségüket, s azt beszélőközösségként is működtetni.

² Kocsis, 1998: 181–186, 200–203.

4. A magyarországi kisebbségek asszimilációjáról

A kelet-közép-európai kisebbségek különböző okokra visszavezethető demográfiai fogyása nem jelenti automatikusan az általuk beszélt nyelv halálát.³ A nyelvi kisebbségek által használt sajátos, sehol másol nem létező közösségi nyelvváltozatok azonban, amelyek történeti, dialektológiai sajátosságaikkal regionális kultúrák, történeti vagy néprajzi csoportok identitásának hordozói vagy éppen a két- és többnyelvűség között kialakult kontaktusváltozatok éltető elemét jelentik. Ezeket a csoportokat demográfiai tényezőkre visszavezethető fogyatkozással együtt a felerősödő nyelvcsere vagy a nyelvvesztés folyamata is sújtja, s hovatovább megszűnnek létezni. Ez a fajta nyelvvesztés pedig nemcsak az egyének nyelvhasználatát változtatja meg, hiszen az egész csoport vagy közösség anyanyelvjárása, kétnyelvű beszédhelyzetben kifejlődött kontaktusváltozata veszik el, s ezzel a sajátos etnikai, etnoszociális gyökéretű kultúrának a léte is veszélybe kerülhet.

Ebben az értelemben a kisebbségi csoport sajátos nyelvhasználatában élő nyelv haláláról beszélhetünk, még ha az adott nyelvet máshol, például az adott nyelvemzet államában vagy más kisebbségi helyzetben tovább használják is.⁴

A veszélyeztetettségnek a nyelvtervezés hiányára, a belső nyelvi fejlődés elakadására, stb., az ipari fejlődéssel vagy a modernitás követelményeivel lépést tartani nem tudó lemaradására visszavezethető okai szintén számosak. Ilyen okok következtében szintén sok nyelv került végveszélybe. Jórészt ilyen tényezőkre vezethető vissza a harmadik világbeli törzsi nyelvek veszélyeztetettsége.

A kisebbségi anyanyelvi beszélők közösségek esetében ez a veszélyforrás szintén igen komoly gondok okozója az anyanyelv fennmaradása szempontjából, hiszen az anyaország, illetve „anyanyelvország” kulturális, tudományos, informatikai infrastruktúrájától, a nemzeti társadalom aktív beszédközösségéhez csak vékony szálakon kötődve, illetve jórészt elválasztva, elkülönítve élő kisebbségi csoportok eleve hátrányos helyzetben vannak anyanyelvhasználatukban. Ráadá-

³ Szépe, 2001: 145–147.

⁴ Bartha, 1999: 124–127.

sul a többségi nemzet nyelve, még a kisebbség által lakott régiókban is egyre erőteljesebben érvényesül. A közigazgatásban, az oktatásban, munkahelyeken az egynyelvű anyanyelv-használat lehetőségei lassan szinte automatikusan a kétnyelvűség, kettősnyelvűség valamilyen változatává alakulnak át. Az államnyelv „hatáskörébe” tartozó területek (hadsereg, rendőrség, közigazgatás, vasút, egészségügy stb.) szókincsében, beszédmódjában, nyelvhasználatában előbb-utóbb dominánssá kezd válni a többség nyelve. Ezt követi a szakmai nyelvhasználatban, a sajtóban, a politikai közéletben, a vegyes házasságokban, a vegyes népességű településeken stb. lezajló nyelvi dominancia átalakulása, ami a kisebbségi nyelvhasználati jogok hiányosságai mellett alapvetően a kisebbségi nyelv belső erőtartálékainak végességére vezethető vissza.

A kisebbségi magyar közösségek esetében megfigyelhető folyamatok eddigi elemzései azt jelzik, hogy a kétnyelvűség – mint a romániai, jugoszláviai, szlovákiai, kárpátaljai, szlovéniai, horvátországi és burgenlandi – magyar közösségek által beszélt magyar kontaktusváltozat meghatározó tényezője. A kisebbséggé válás óta eltelt időszakban kialakult egyenlőtlen nyelvi helyzetekben egyre gyakoribb jelenség, hogy jól lokalizálható nyelvhasználati színtereken a nyelvhiány sajátosan kisebbségspecifikus kérdéseivel küszködik.⁵

A nyelvi veszélyeztetettség harmadik forrása a centralizáló és elnyomó (diszkrimináló) nemzetállam asszimilációs politikája. Más kérdés, hogy viszonylag nehéz pontosan megjelölni az erőszakos és a természetes asszimiláció határait. Az asszimilációs folyamatok történetében rendszerint az egymást mellett élő etnikumok, nemzetek, népcsoportok viszonyában kimutatható a kisebb vagy gazdaságilag gyengébb, kevésbé szervezett, politikailag nem domináns csoporttal szembeni asszimilációs kényszer. Ez az idők folyamán a társadalmi mobilitás, a pozitív vagy progresszív társadalmi minták követése alapján átalakulhat önkéntes nyelv- és identitásváltássá, azaz egyfajta természetes asszimilációvá.

⁵ Cserniczkó, 1998: 155–161, Göncz, 1999: 123–132, Lanstyák, 2000: 176–185.

4. A magyarországi kisebbségek asszimilációjáról

A nemzetállamok asszimilációs politikája, azaz a kisebbségi csoportok anyanyelvének a hivatalos nyelvhasználatból, pl. a közigazgatásból való kiszorítása, a kisebbségek anyanyelvhasználatának stigmatizálása, az anyanyelvi oktatás korlátozása vagy hiánya, a többség–kisebbségi együttélésben gyakori egyoldalú kétnyelvűség során a kisebbségi anyanyelv presztízsének csökkenése, a többségi nyelv erőszakos térnyerése a kelet-közép-európai kisebbségek anyanyelve számára is komoly, a 21. század elején is kimutatható veszélyforrás. Az úgynevezett természetes asszimiláció ebben a régióban elsősorban a kisebbségi csoportok leginkább mobilis városi, fiatal értelmiségi, többségi környezetben dolgozó alkalmazotti rétegeiben, illetve a területileg szórt, történeti, illetve a frissen bevándorolt kisebbségek esetében, főként tehát a diaszpórahelyzetben jelentkezik.⁶ Ezeket a spontán vagy legalábbis jórészt önkéntes nyelvváltási folyamatokat a kisebbségi nyelv jogainak védelmét szolgáló eszközökkel nem igen lehet hatékonyan ellensúlyozni.

A nyelvi veszélyeztetettségnek van egy negyedik, jelenleg inkább még csupán elméleti forrása, amit a globalizációs folyamatok nyelvi egységesítő kísérőjelenségével, az angol nyelv erőteljes térhódításával szoktak azonosítani, de ez a folyamat első látásra is a fenti tényezőkhez képest egészen más folyamatokat indít el, illetve vált ki, mégpedig mind a többségi, mind pedig a kisebbségi nyelvhasználók, illetve beszélő közösségek esetében. Az angol nyelv ismeretének általánossá válása tekintetében a skandináviai, illetve általában a nyugat-európai kismemzeti analóg fejlődést lesz érdemes összehasonlítani alapul venni. A 20. századi többségi egynyelvűség, mint kényelmes és sokak szemében kockázatmentessége miatt kívánatos nyelvhasználati modell alighanem a mi régióinkban is rövid időn belül tarthatatlanná válik. A kisebbségi közösségek számára az angol, s általában a világnyelvek elsajátítása a többnyelvűség kezdetét jelenti. Azoknál a kisebbségeknél, ahol az iskolai anyanyelvoktatás valójában a közösség „elfelejtett” anyanyelvének újratanulását jelenti, már most megfigyelhető az a jelenség,

⁶ Szépe, 2001: 16–22.

hogy a világnyelv tanulása kezdi háttérbe szorítani a kisebbség anyanyelvének újratanulását.

Az európai kontinentális méretű, illetve az Európai Unió tagállamaira kiterjedő nyelvpolitikában jelen van ugyan a felismerés, hogy a többségi, illetve államnyelvek mellett a kisebbségi nyelvek jogaival, oktatásával, használatának bátorításával szintén folyamatosan törődni kell, de a jelenlegi európai szabályozás és nyelvpolitikai intézményrendszer elmarad a tényleges igényektől.⁷

Ha tehát a felsorolt veszélyeztetettségi szempontok szerint vizsgáljuk a kisebbségek nyelvét, akkor alapvető különbségek mutatkoznak a beás és a romani cigány közösségek, a többi magyarországi kisebbség, illetve a határon túli magyar közösségek közt. De jelentős különbségek vannak ez utóbbiak egymás közötti nyelvi helyzetében is. A magyarországi romani cigányság által beszélt lovári nyelvjárás és a beások által beszélt román nyelvjárások esetében a veszélyeztetettségnek szinte valamennyi forrása működik.⁸

A magyarországi kisebbségek anyanyelve esetében főként az évtizedeken keresztül gerjesztett nemzetállami és az utóbbi évtizedekben fel erősödött természetes asszimiláció (vegyes házasságokban, magyar nyelvi környezetben egy generáción belül lezajló nyelvváltás, a nyelvtörökölődés családokon belüli megszakadása) jelenti a nyelvi veszélyeztetettség legfőbb okát. Az anyaországi nyelvfejlődéstől eltávolodva, leszakadva, a regionális nyelvek természetes átörökölődése is megszakadt, s mára jórészt a kisebbségi oktatási rendszerre hárul a nyelvek fenntartása, újratanulása, amit ez az intézményrendszer nem bír el.⁹

Ugyanez elmondható a határon túli magyar közösségekről is, de itt a magyar nyelv dominanciája, a magyarországi központi nyelvváltozat hatása jóval erősebb, és a regionális, illetve kontaktusváltozatok folyamatosan biztosítják a magyar nyelvhasználat életképességét.

⁷ Szépe, 1998: 76–77, Kovács, 1993: 18–23.

⁸ Réger, 1995: 79–85, Kiss Jenő, 1995: 190–191.

⁹ Gyivicsán, 1993: 241–249, Bindorfer, 2001: 57–67. Vámos, 1999, Vámos, 2000.

4. A magyarországi kisebbségek asszimilációjáról

Összességében azt mondhatjuk, a kisebbségek nyelvi térségünkben is a veszélyeztetettség különböző stádiumaiban találhatóak, amit a jogalkotóknak és jogalkalmazóknak, s természetesen a nyelvtervezéssel, nyelvpolitikával foglalkozó szakembereknek is tudatosítaniuk kellene. A kisebbségek körében megfigyelhető nyelvcseré, nyelvvesztés jelenségeit csak akkor lehet pontosan körülírni, ha az egyéni és a közösségi kétnyelvűségi gyakorlatot alaposan feltérképezzük. Tisztázni kell például azt, hogy a magyarországi nem magyar és a határon túli magyar közösségek között az anyanyelvhasználatban kimutatható jelentős különbségek mennyire jogi-politikai eredetűek, s mennyiben magyarázhatóak az egyes kisebbségek tipológiai sajátosságaival. Mint ahogy azt is fel kell mérni, hogy az egyéni és csoportos kétnyelvűség mely válfaja jellemzi az adott kisebbségek nyelvi helyzetét, s mennyiben jelent például az egynyelvű többséggel együtt, egyirányú kétnyelvűségben élő kisebbségek számára a többség által megkívánt, sőt kötelezővé tett többségi nyelvhasználat minden hivatalos nyelvhasználati szintéren.

Az európai nemzetközi kisebbségi nyelvi szabályozásról ma még nem lehet pontosan megállapítani milyen mértékben tudja befolyásolni az egyes országok nyelvjogi magatartását, s mennyire tudják ezek a nemzetközi jogi dokumentumok, ajánlások figyelembe venni a térségben kialakult nyelvhasználati különbségeket.

A nemzetközi ajánlások azonban ezzel együtt igen fontosak, hiszen például a magyarországi kisebbségek anyanyelvi megújulása szempontjából is igen fontos nemzetközi támogatottságot biztosíthatnak. Az egynyelvű, illetve magyar anyanyelv-domináns magyar kisebbségek számára a nemzetközi ajánlások esetenként újabb nagy kihívást jelentenek, hiszen a többségi nyelvpolitikusok ezt könnyen arra tudják felhasználni, hogy erősítsék a kisebbségi iskolák kettős nyelvi jellegét, kétnyelvűségét, ugyanakkor a kisebbségek nyelvek presztízsét, hivatalos használatának körét folyamatosan beszűkíteni próbálják.

Az európai nyelvi ajánlások, akár a Regionális és Kisebbségi Nyelvi Chartáról, akár az EBESZ kisebbségi főbiztosának oslói nyelvi és hágai oktatási ajánlásairól van szó, arra törekednek, hogy kiegyensúlyozott kétnyelvűség-helyzetek jöjjenek létre. A tényleges fejlődést azonban a mindennapi nyelvhasználati gyakorlat, a nyelvek kommunikációs érté-

ke, presztízse dönti el. A Nyelvi Chartához csatlakozó országok közül mindössze öt állam jelezte, hogy területén nincs olyan kisebbség, amely saját anyanyelvi oktatásra tartani igényt: Írország, Luxemburg, Izland, Liechtenstein és Ciprus. Ezekben az államokban az oktatás az állam területén hivatalos nyelvek valamelyikén történik.

Magyarország esetében a kisebbségi közösségek részére a 20. század végére kialakult oktatási rendszer ugyan kellőképpen rugalmas, fejleszthető kereteket nyújt a közösségek anyanyelvének igény szerinti tanulására, újratanulására, s ha arra a nyelvi lehetőségek mellett a tanszemélyzet nyelvi kompetenciái is biztosítottak, a szülők támogatásával akár a kisebbségi nyelvek tannyelvként való alkalmazására. A kisebbségi oktatási rendszer azonban önmagában nem képes a folyamatos nyelvvesztés megállítására, ezért szükséges lenne mielőbb újragondolni a kisebbségi törvény által elméletileg kínáló kisebbségi kulturális önkormányzat többi intézményével egybekapcsolatlan kezelni kisebbségi iskolákat. Így talán némiképpen több esélye lehetne azoknak a törekvéseknek, amelyek a magyarországi kisebbségi közösségekben a fiatalabb generációk esetében nyelvi revitalizációs célokat tűztek ki maguk elé.

Irodalom

- A nemzetiségek életkörülményei. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1995.
- Bartha Csilla: A kétnyelvűség alapkérdései. Beszélők és közösségek. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1999.
- Bindorfer Györgyi: Kettős identitás. Etnikai és nemzeti azonosságtudat Dunabogdányban. Új Mandátum Könyvkiadó–MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2001.
- Csernicskó István: A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján). Osiris–MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest, 1998.
1990. évi népszámlálás. Magyarország nemzetiségi adatai megyénként (az 1990. évi államigazgatási beosztás szerint, 1930–1990.). Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1992.
- Fodor István: Mire jó a nyelvtudomány? Nyelv és élet. Balassa Kiadó, Budapest, 2001.

4. A magyarországi kisebbségek asszimilációjáról

- Göncz Lajos: A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban). Osiris–Fórum–MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest–Újvidék, 1999.
- Gyivicsán Anna: Anyanyelv, kultúra és közösség. A magyarországi szlovákok. Teleki László Alapítvány, Budapest, 1993.
- Kiss Jenő: Társadalom és nyelvhasználat. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1995.
- Kocsis Károly – Kocsis-Hodosi Eszter: Ethnic Geography of the Hungarian Minorities in the Carpathian Basin. Geographical Research Institute RCES – Minority Studies Programme of Hungarian Academy of Sciences, Budapest, 1998.
- Kovács Péter: A Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Chartája (Aláírás után, ratifikáció előtt...) MTA Állam- és Jogtudományi Intézet, Budapest, 1993.
- Lanstyák István: A magyar nyelv Szlovákiában. Osiris–Kalligram–MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest–Pozsony, 2000.
- Réger Zita: The Language of Gypsies in Hungary: an Overview of Research. In: International Journal of the Sociology of Language. 1995. 79–92.
- Szépe György: Az európai „csatlakozás” néhány nyelvi vonatkozása. In: C. Molnár Barbara: Nyelvpolitika. Veszprém, 1998. 75–88.
- Szépe György: Nyelvpolitika: múlt és jövő. Iskolakultúra, Pécs, 2001.
- Vámos Ágnes: Magyarország tannyelvi atlasza. Atlas of Languages of Instruction. Atlas der Unterrichtssprachen. Keraban Kiadó, Budapest, 1998.
- Vámos Ágnes: A tanítás nyelvének szabályozása. Új Pedagógiai Szemle 1999. 11. Elektronikus változatát lásd www.oki/upsz.asp, ill. www.neumann-haz.hu.
- Vámos Ágnes: A tanítási nyelvek helyzete a kilencvenes évek második felében. Új Pedagógiai Szemle. 2000. 7. Elektronikus változatát lásd www.oki/upsz.asp, ill. www.neumann-haz.hu.